O‘ZBEKISTONDA HUDUDLAR RIVOJLANISHIDAGI IJTIMOIY NOTENGLIKNI BARTARAF ETISHNING SIYOSIY MEXANIZMLARI

Fazliddinov Sunnatillo Qahramon o’g’li
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
Siyosatshunoslik kafedrasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21782955

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston hududlarida kuzatilayotgan ijtimoiy notenglikning vujudga kelish sabablari, unga ta’sir etuvchi siyosiy, iqtisodiy va institutsional omillar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Hududlar o‘rtasidagi rivojlanish tafovutlarini kamaytirish borasida amalga oshirilayotgan davlat siyosati, mahalliy boshqaruv tizimidagi islohotlar hamda xorijiy davlatlar tajribasi asosida hududiy siyosatni takomillashtirish yo‘nalishlari yoritib o’tilgan. Shuningdek, hududlarning barqaror rivojlanishini ta’minlash, aholi turmush darajasini yuksaltirish va ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: hududiy rivojlanish, ijtimoiy notenglik, siyosiy mexanizmlar, hududiy siyosat, mahalliy boshqaruv, davlat siyosati, barqaror rivojlanish, desentralizatsiya, ijtimoiy adolat

Kirish

Globallashuv sharoitida hududlarning mutanosib rivojlanishini ta’minlash har bir davlatning ustuvor strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Mamlakat hududlari o‘rtasida iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy tafovutlarning mavjudligi nafaqat iqtisodiy o‘sish sur’atlariga, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik, siyosiy ishonch va fuqarolarning hayot sifati darajasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirish masalasi bugungi kunda siyosatshunoslik, iqtisodiyot va davlat boshqaruvi fanlarining dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda hududlarni kompleks rivojlantirish, kambag‘allikni qisqartirish, aholi bandligini ta’minlash, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi doirasida hududlar o‘rtasidagi rivojlanish tafovutlarini qisqartirish, investitsiyalarni hududlar kesimida samarali taqsimlash va mahalliy boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Shunga qaramay, ayrim hududlarda aholi daromadlari, bandlik darajasi, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlari sifati, infratuzilma rivojlanganligi hamda investitsion jozibadorlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha sezilarli farqlar saqlanib qolmoqda. Bunday tafovutlar ichki migratsiyaning kuchayishiga, mehnat resurslarining notekis taqsimlanishiga hamda ijtimoiy tengsizlikning ortishiga sabab bo‘lishi mumkin. Hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni bartaraf etish faqat iqtisodiy chora-tadbirlar bilan emas, balki samarali siyosiy boshqaruv, institutsional islohotlar, hududiy siyosatni takomillashtirish va fuqarolarning

boshqaruv jarayonlaridagi ishtirokini kengaytirish orqali amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan, siyosiy mexanizmlarning samaradorligini ilmiy jihatdan tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo‘yicha asoslangan takliflar ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni bartaraf etishga xizmat qiluvchi siyosiy mexanizmlarni ilmiy tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda xalqaro tajriba asosida ularni takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

1. Hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikning nazariy asoslari

Hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglik zamonaviy siyosatshunoslik, iqtisodiyot va davlat boshqaruvi fanlarining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mazkur tushuncha hududlar o‘rtasida aholi turmush darajasi, daromadlar, bandlik, ta’lim, sog‘liqni saqlash, infratuzilma va davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari bo‘yicha yuzaga keladigan tafovutlarni anglatadi. Bunday tafovutlar uzoq muddat davom etsa, nafaqat iqtisodiy rivojlanishga, balki jamiyatdagi siyosiy barqarorlik va ijtimoiy birdamlikka ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy notenglikning kelib chiqishiga oid turli nazariy yondashuvlar mavjud. Amerikalik faylasuf Jon Roulz o‘zining "A Theory of Justice" asarida adolat tamoyilini davlat siyosatining asosiy mezoni sifatida talqin qiladi. Olimning fikricha, jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy tafovutlarga faqat ular aholining eng kam ta’minlangan qatlamlari manfaatlariga xizmat qilgan taqdirdagina yo‘l qo‘yilishi mumkin. Mazkur yondashuv hududlar rivojlanishidagi nomutanosiblikni kamaytirishda davlatning faol ishtirokini nazariy jihatdan asoslab beradi. Nobel mukofoti sovrindori Amartya Sen esa ijtimoiy tenglikni faqat daromadlar miqdori bilan emas, balki insonning o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish imkoniyatlari bilan baholash lozimligini ta’kidlaydi. Uning "Capabilities Approach"konsepsiyasiga ko‘ra, ta’lim, tibbiyot, munosib mehnat va siyosiy jarayonlarda ishtirok etish imkoniyatlari hududlar rivojlanishining muhim mezonlari hisoblanadi. Shu sababli davlat siyosati aholining imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi zarur. Bugungi kunda OECD, Birlashgan Millatlar Tashkiloti hamda Jahon banki hududiy rivojlanishni baholashda faqat yalpi hududiy mahsulot ko‘rsatkichlariga emas, balki inson kapitali, xizmatlar sifati, ekologik barqarorlik va ijtimoiy inklyuzivlik kabi omillarga ham alohida e’tibor qaratmoqda. Ayniqsa, BMTning 2030-yilgacha mo‘ljallangan barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida kambag‘allikni qisqartirish, sifatli ta’limni ta’minlash, tengsizlikni kamaytirish va samarali institutlarni shakllantirish hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni bartaraf etishning muhim omillari sifatida e’tirof etilgan. O‘zbekiston sharoitida ham hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglik bir qator omillar ta’sirida shakllanmoqda. Jumladan, investitsiyalarning hududlar kesimida notekis taqsimlanishi, sanoat ishlab chiqarishining ayrim viloyatlarda yuqori darajada jamlangani, transport va muhandislik infratuzilmasidagi tafovutlar, mehnat bozorining rivojlanish darajasidagi farqlar hamda mahalliy boshqaruv organlarining institutsional salohiyatidagi nomutanosibliklar hududlar o‘rtasidagi rivojlanish farqlarini kuchaytiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni bartaraf etish faqat iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlash bilan cheklanmasligi lozim. Bu jarayon samarali siyosiy boshqaruv, kuchli mahalliy institutlar, ochiq davlat siyosati, fuqarolarning qarorlar qabul qilishdagi ishtiroki hamda hududlarning o‘ziga xos salohiyatidan oqilona foydalanishga asoslangan kompleks siyosiy mexanizmlarni talab etadi.

2. O‘zbekistonda hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirishning siyosiy mexanizmlari

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda hududlarni kompleks rivojlantirish, aholi turmush darajasini oshirish hamda hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Yangi O‘zbekistonni barpo etish konsepsiyasi doirasida hududiy rivojlanish masalalari iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy himoya va samarali davlat boshqaruvi bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirilmoqda. Bunda markaziy va mahalliy davlat hokimiyati organlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, hududlarning iqtisodiy salohiyatidan oqilona foydalanish hamda investitsiya muhitini yaxshilash asosiy vazifalar sifatida belgilangan. Hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirishga qaratilgan siyosiy mexanizmlardan biri strategik rejalashtirish tizimining joriy etilishidir. Xususan, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarining ishlab chiqilishi har bir viloyat, tuman va shaharning mavjud imkoniyatlari, tabiiy resurslari hamda demografik xususiyatlarini inobatga olgan holda rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash imkonini bermoqda. Mazkur dasturlar doirasida yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish, infratuzilmani rivojlantirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va yangi ish o‘rinlarini yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Hududiy siyosatni amalga oshirishda mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini kengaytirish ham muhim siyosiy mexanizm hisoblanadi. So‘nggi yillarda mahalliy kengashlarning nazorat funksiyalarini kuchaytirish, hududiy budjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish

hamda mahalliy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qator institutsional islohotlar amalga oshirildi. Natijada hududlarda ijtimoiy muammolarni joyning o‘zida aniqlash va ularga tezkor yechim topish imkoniyatlari kengaydi. Ijtimoiy notenglikni kamaytirishda "mahallabay" ishlash tizimining joriy etilishi ham alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu tizim orqali aholining ijtimoiy ehtiyojlari, bandlik darajasi, daromad manbalari va mavjud muammolari bevosita mahalla kesimida o‘rganilib, ularni bartaraf etishga qaratilgan manzilli choralar ko‘rilmoqda. Bunday yondashuv davlat siyosatini hududlarning real ehtiyojlariga moslashtirish hamda ijtimoiy yordamning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta’minlashga qaratilgan dasturlar ham hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy tafovutlarni kamaytirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Kasb-hunarga o‘qitish markazlari faoliyatini kengaytirish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, imtiyozli kreditlar ajratish hamda yoshlar va xotin-qizlar bandligini ta’minlashga qaratilgan davlat dasturlari hududlarning iqtisodiy faolligini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Biroq amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramay, ayrim hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi bo‘yicha sezilarli tafovutlar saqlanib qolmoqda. Xususan, sanoat ishlab chiqarishi, investitsiyalar hajmi, zamonaviy infratuzilma, sifatli ta’lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari ayrim hududlarda nisbatan pastligicha qolmoqda. Bu esa hududlararo ichki migratsiya kuchayishiga, mehnat resurslarining notekis taqsimlanishiga hamda aholi daromadlari o‘rtasidagi farqlarning saqlanib qolishiga sabab bo‘lmoqda.Mazkur muammolarni bartaraf etishda davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish, hududlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish, mahalliy budjetlarning daromad bazasini kengaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlarining hududiy rivojlanish jarayonlaridagi ishtirokini kuchaytirish muhim ahamiyat

kasb etadi. Aynan ana shunday siyosiy mexanizmlar hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy notenglikni bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qiladi.

3. Hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirishda xorijiy tajriba va uni O‘zbekistonda qo‘llash istiqbollari

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish faqat moliyaviy resurslarni taqsimlash orqali emas, balki samarali siyosiy boshqaruv, institutsional islohotlar va hududlarning o‘ziga xos salohiyatidan oqilona foydalanish orqali amalga oshiriladi. Shu bois xorijiy tajribani o‘rganish va milliy sharoitga moslashtirish O‘zbekiston hududiy siyosatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Germaniya Federativ Respublikasida hududlar o‘rtasidagi rivojlanish muvozanatini ta’minlash federal boshqaruv tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda moliyaviy tenglashtirish mexanizmi orqali iqtisodiy salohiyati yuqori bo‘lgan hududlar bilan rivojlanish darajasi nisbatan past hududlar o‘rtasidagi moliyaviy tafovutlar yumshatiladi. Mazkur tizim natijasida ta’lim, sog‘liqni saqlash, transport va boshqa davlat xizmatlari sifati hududlar kesimida nisbatan teng darajada ta’minlanmoqda. Bu tajriba hududlar o‘rtasida ijtimoiy adolatni qaror toptirishda fiskal siyosatning muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Janubiy Koreyada esa hududlarni rivojlantirish siyosati innovatsion iqtisodiyot va inson kapitalini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘langan. Hukumat tomonidan hududiy innovatsiya markazlari tashkil etilib, ilmiy tadqiqotlar, oliy ta’lim muassasalari va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik rag‘batlantirilmoqda. Natijada poytaxt tashqarisidagi hududlarda ham yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan ishlab chiqarish tarmoqlari rivojlanib, yangi ish o‘rinlari tashkil etilgan. Polsha tajribasi ham hududiy rivojlanish nuqtai nazaridan e’tiborga loyiqdir. Ushbu mamlakatda Yevropa Ittifoqining tarkibiy va investitsiya fondlari hisobidan transport infratuzilmasi, kommunal xizmatlar, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli loyihalar amalga oshirilgan. Hududlarni rivojlantirish dasturlarini mahalliy hokimiyat organlari ishtirokida ishlab chiqish va amalga oshirish natijasida investitsiyalar samaradorligi oshgan hamda hududlar o‘rtasidagi tafovutlar sezilarli darajada qisqargan. Mazkur tajribalar shuni ko‘rsatadiki, hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirishda markaziy va mahalliy boshqaruv organlari o‘rtasidagi vakolatlar muvozanati, hududlarning moliyaviy mustaqilligi, ochiq boshqaruv tamoyillari hamda fuqarolar ishtirokini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston sharoitida ham hududiy siyosatni takomillashtirish maqsadida quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

hududlarni rivojlantirish dasturlarini ilmiy prognoz va statistik tahlillar asosida ishlab chiqish;

mahalliy budjetlarning daromad bazasini kengaytirish va ularning moliyaviy mustaqilligini oshirish;

investitsiyalarni hududlarning ehtiyojlari hamda iqtisodiy salohiyatidan kelib chiqib taqsimlash;

ta’lim, sog‘liqni saqlash va raqamli infratuzilma sifati bo‘yicha hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni bosqichma-bosqich qisqartirish;

fuqarolik jamiyati institutlari va nodavlat notijorat tashkilotlarining hududiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish hamda monitoring qilishdagi ishtirokini kuchaytirish.

Hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirishning eng samarali siyosiy mexanizmi davlat boshqaruvi tizimida hududlarning manfaatlarini kompleks hisobga oluvchi, natijadorlikka yo‘naltirilgan va ochiqlik tamoyillariga asoslangan boshqaruv modelini shakllantirishdan iborat. Bunday yondashuv hududlarning iqtisodiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, aholi farovonligini oshirish hamda mamlakatning barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi

Xulosa

Hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni bartaraf etish har qanday davlatning barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarning yuzaga kelishi investitsiyalar, infratuzilma, inson kapitali, mahalliy boshqaruv samaradorligi hamda tabiiy-iqtisodiy salohiyatdagi farqlar bilan uzviy bog‘liq. Mazkur omillar uzoq muddat davomida saqlanib qolgan taqdirda iqtisodiy o‘sish sur’atlarining pasayishiga, ichki migratsiyaning kuchayishiga hamda ijtimoiy adolat tamoyillarining zaiflashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Tadqiqot davomida O‘zbekistonda hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilindi. Xususan, hududlarni kompleks rivojlantirish dasturlari, kambag‘allikni qisqartirish siyosati, mahallabay ishlash tizimi, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini takomillashtirish hamda investitsiya siyosatini hududlar kesimida diversifikatsiya qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar hududlar rivojlanishidagi tafovutlarni qisqartirishga xizmat qilayotgani aniqlandi. Xorijiy davlatlar tajribasi tahlili hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirishda fiskal tenglashtirish mexanizmlari, mahalliy boshqaruv organlarining moliyaviy mustaqilligini oshirish, hududiy innovatsion markazlarni rivojlantirish hamda fuqarolarning boshqaruv jarayonlaridagi ishtirokini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatdi. Ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish hududiy siyosat samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi. Muallifning fikricha, O‘zbekistonda hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni kamaytirish maqsadida quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

hududlarni rivojlantirish strategiyalarini ilmiy prognozlash va statistik tahlil natijalari asosida ishlab chiqish;

mahalliy budjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish va daromad bazasini kengaytirish;

investitsiya resurslarini hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari asosida taqsimlash;

ta’lim, sog‘liqni saqlash hamda raqamli infratuzilma sifatini barcha hududlarda bir xil darajaga yaqinlashtirish;

fuqarolik jamiyati institutlari va nodavlat notijorat tashkilotlarining hududiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish hamda monitoring qilishdagi ishtirokini kengaytirish.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, hududlar rivojlanishidagi ijtimoiy notenglikni bartaraf etish faqat iqtisodiy chora-tadbirlar bilan emas, balki samarali siyosiy boshqaruv, kuchli institutlar, ochiqlik, hisobdorlik va fuqarolarning faol ishtirokiga asoslangan kompleks siyosiy mexanizmlar orqali amalga mumkin. Ana shunday yondashuv Yangi O‘zbekiston sharoitida hududlarning barqaror rivojlanishini ta’minlash, aholi farovonligini oshirish hamda ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlashning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni "2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida".
3. Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press.
5. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Stiglitz, J. E. (2012). The Price of Inequality. New York: W. W. Norton & Company.
7. Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76(6), 77–90.
8. Rodríguez-Pose, A. (2018). The Revenge of the Places That Don't Matter (and What to Do About It). Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 11(1), 189–209.
9. OECD. (2023). Regional Development Policy Outlook 2023. Paris: OECD Publishing.
10. OECD. (2022). Regions and Cities at a Glance 2022. Paris: OECD Publishing